

AHMET BEY AĞAOĞLU – DOĞU’NUN AVRUPALILAŞMASI FİKRİNİN EN BÜYÜK SAVUNUCUSU

Ahmet Bey Ağaoğlu

19.yüzyılın sonları – 20.yüzyılın başları sadece Azerbaycan kültür ve sanatının değil, aynı zamanda sosyo-politik ve felsefi düşünce tarihinin altın çağı oldu. Bu, yalnız Azerbaycan’a değil, tüm Türk-İslam alemine çeşitli alanlarda bir grup olağanüstü şahsiyetleri armağan eden bir ulusal uyanış dönemi idi.

Ancak 20. yüzyılın başlarında **M.E.Resultzade, A.M. Topçubaşı, F.Hoyski, N.Yusufbeyli** ve diğerleri gibi parlak kişilerin fonunda bile Ahmet Bey Ağaoğlu bilgisi ve entelektüelliği ile seçilmektedir (not 1). Modern bir türden milli devletçiliğin ortaya çıkmasından dolayı Azerbaycan halkının borçlu olduğu yukarıda belirtilen devlet adamlarının hizmetlerini eksiltmeden, çabalarının oldukça yerel bir çözüme – Azerbaycan toplumun yeniden inşası ve yenilenmesine yönelik olduğunu kabul etmek gerekir. Bunlardan farklı olarak, **eşsiz bir analitik zekası ve teorik genelleme yeteneği olan**, Fransa’da mükemmel bir eğitim almış Ahmet Bey Ağaoğlu daha

A. Ağaoğlu. 1905 fotoğrafı

kürsel ve sistematik bir düşünceye sahipti. Azerbaycan'ın büyük Türk-İslam dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bu bağlamda, Müslüman ülkelerdeki köklü gelenek ve ilişkilerin radikal bir biçimde kırılmaması durumunda, tek bir Azerbaycan toplumunun reform ve geliştirilmesinde başarı elde etmenin neredeyse imkansız olacağını farkındaydı.

Ahmet Bey Ağaoğlu, 1869 yılında Azerbaycan'ın en güzel bölgelerinden birinde, kadim Karabağ toprağının merkezi olan Şuşa'da doğdu. Ahmet Bey Ağaoğlu'nun daha sonra kendisinin kaleme aldığı ve yayınlanmayan biyografisinde vurguladığı gibi, "Şirvan'ın yanı sıra Karabağ, Azerbaycan Türklerinin kültür, Türk müziği, Türk edebiyatı ve Türk milliyetçiliğinin beşiğidir." (1).

Ahmet Bey'in babası Mirza Hasan tanınmış Kurtlar sülalesinden, annesi Taze Hanım da Karabağ'ın tanınmış Sarıcalı sülalesinden geliyordu. **Ahmet Bey, geleneksel Şii değerlerine sıkı bağlı olan son derece dindar bir ailede büyüdü.** Ahmet Bey'in, ailenin reisi durumunda olan amcası Hacı Mirza Muhammet dine daha fazla bağlıydı. Mirza Muhammet'in inisiyatifinde, neredeyse her gün konağın geniş salonunda Şuşa'nın ileri gelen Müslüman din temsilcileri ve ilahiyatçıları toplanarak "İslam teolojisinin çeşitli konularında bitmek bilmeyen ve sıkıcı metafiziksel tartışmalar yapmaktaydı" (2).

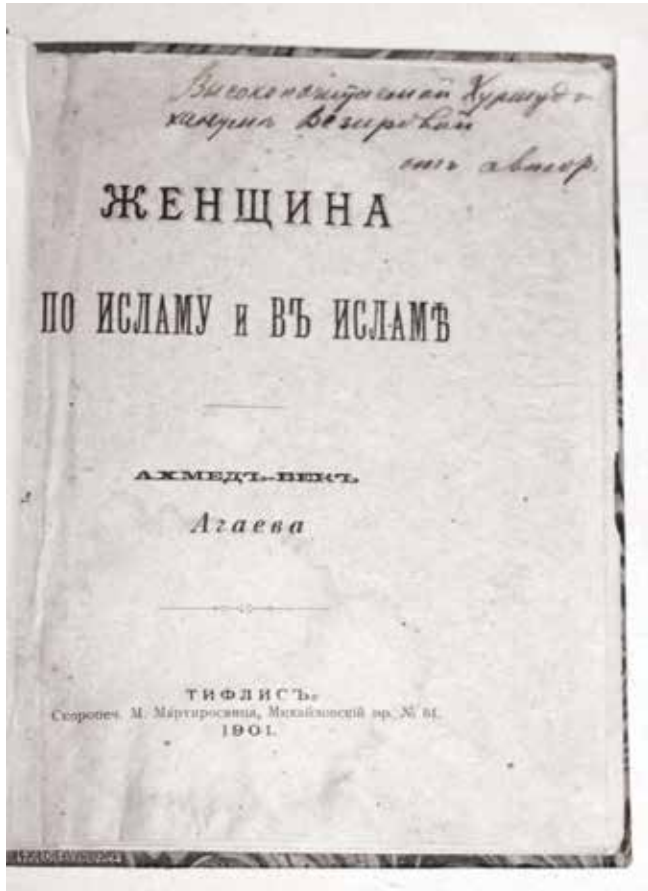
Amcası, her fırsatta, küçük Ahmet'i kastederek "bu öğlum ileride müctehit (din adamı – A.B.) olacak" diye tekrarlardı (3). Ve 6 yaşına geldiğinde, Ahmet eğitim almak için dini okula gönderilir. Gelecekte, kutsal Şii merkezleri olan Kerbela veya Necef'te eğitim alması bekleniyordu. **Öğlunun Rusça eğitim almasını arzu eden ve Ahmet'in geleceği için kayınbiraderi Mirza Muhammed'e karşı gizli bir mücadele başlatan annesi Taze Hanım'ın çabaları sayesinde amcasının kendisi için hazırladığı kaderden kurtulabildi.** A. Ağaoğlu'nun haklı olarak belirttiği gibi, annesinin bu hayalini gerçekleştirme azmi "yaşam yolunu Kerbela ve Necef'ten St. Petersburg ve Paris'e çevirmişti" (4). Hiç abartısız, bu okuma yazma bilmeyen kadın sayesinde Azerbaycan'ın, Ahmet Bey Ağaoğlu şahsında 20. yüzyılın başlarında önde gelen düşünür ve devlet adamlarından birini kazandığı söylenebilir.

Kocası ve kayınbiraderinden gizli olarak Taze Hanım, küçük Ahmet için Rusça öğretmeni tutar. Bu konuda ona, Şuşa şehir idaresinin başkan yardımcısı olan kardeşi yardım eder. **Eğer yetkililer 1881'de Şuşa'da altı sınıflı realni okulunun açılmasına karar vermemiş olsalardı,** anneannesi Bahar'ın evinde baba ve amcadan gizli

bu dersler kim bilir ne ile sonuçlanacaktı. Bununla ilgili olarak, Şuşa kaymakamlığı, şehrin önde gelen Müslüman ailelerini bir araya getirdi, toplantıya Ahmet'in babası Mirza Hasan da davetliydi, zira ailenin reisi Mirza Muhammed o arada sağlık nedenlerinden dolayı Tiflis'te bulunuyordu. Toplantıda, kaymakam Müslümanları çocuklarını Rus okuluna göndermeye teşvik ediyordu ve Mirza Hasan da dahil olmak üzere orada bulunan Müslümanların çoğu kaymakamı memnun etmek için bu talebi yerine getirme sözü verdi.

Giriş sınavlarını başarıyla geçen küçük Ahmet, doğrudan realni okulun ikinci sınıfına kabul edildi (5). Öğretmenler Ahmet'in bu başarısına hayran kalmıştı ve bu başarı, artık bu dönem Tiflis'ten dönen Mirza Muhammed'i de oldukça etkilemişti. İsteksiz bir şekilde, hatta lanet okuyarak Ahmet'in Rus okulunda eğitim almasını kabul etti. Böylece A. Ağaoğlu'nun kaderi belirlenmiş oldu. Daha realni okulunda, Rus klasiklerini okurken kelimenin tam anlamıyla aşık olduğu Petersburg'da yüksek öğrenim görme arzusu da ortaya çıkmıştı. Ancak, yüksek eğitim kurumuna girebilmek için tam bir orta eğitim alması gerekiyordu, Şuşa realni okulunda ise son sınıf mevcut değildi. Bu nedenle, arzusunu gerçekleştirmek ve eğitimini tamamlamak için Ahmet 1886 yılında Tiflis'e gitmek zorunda kaldı.

Bir yıl sonra, 1887 baharında, Tiflis Gymnasium'unda final sınavlarını başarıyla geçen Ahmet Bey, aynı yılın Ağustos ayında Mühendislik Enstitüsü'nü kazanmak üzere Petersburg'a gitti. İlk başta her şey yolunda gidiyordu, son cebir sınavında, öğretmenin korkunç bir önyargısı ile karşı karşıya kaldı. Ahmet Bey'in, sorunu orijinal yöntemle – okul müfredatına dahil olmayan daha gelişmiş bir formülle çözmesi, profesörün hoşuna gitmedi. Sonuç – A.Ağaoğlu'nun yaşamının Petersburg dönemini noktlayan tatmin edici olmayan bir not. Avrupa'nın en prestijli üniversitesine girmeye karar vererek Paris Üniversitesi'ni seçer **ve bununla da Paris'te eğitim almış ilk Kafkas Türkü olarak Petersburg'a geri dönerek Petersburglu sınav yapanları utandırmak ister.**

1888 yılının Ocak başlarında Paris'e gelen Ahmet Bey, bu kocaman şehirde tamamen yalnızdı, zira burada tanıdığı bir kimse yoktu. Durum, ciddi maddi sıkıntıların yanı sıra, dil yeterliliğindeki gözle görülür boşluklarla daha da ağırlaştı. Fakat **Ahmet Bey, Fransızcasını kendi başına geliştirmeye başladı ve artık 3-4 ay sonra muhataplarını anlıyor ve kendini daha iyi ifade ediyordu.** Bu, Mayıs ayından itibaren *College de France* u *Ecole des Hautes Etudes Pratiques*'teki(Uygulamalı Araş-

A.Ağaoğlu'nun "İslama Göre ve İslamiyette Kadın" adlı kitabı. Tiflis. 1901

tırma Enstitüsü) derslere katılması için olanak sağladı. O dönemde, *College de France*'da görkemli Fransız filozof ve tarihçi **Ernest Renan** (1823-1892) haftalık konuşma yapmaktaydı. *Ecole des Hautes Etudes Pratiques*'ta ise İran'ın kültür ve din alanındaki çalışmaları ile ünlü **James Darmesteter** (1849-1894) doğu halklarının tarihi konusunda konferanslar veriyordu. Bu olağanüstü bilim insanlarıyla tanışma, A.Ağaoğlu'nun gelecekteki kadeğinde kilit bir rol oynadı.

1888/89 eğitim yılından itibaren Ahmet Bey, Sorbonne Hukuk Fakültesi'nde eğitim almaya başladı. Bununla birlikte, ilgi alanı hukuk ilmi ile sınırlı değildi – anlaşılan, **E.Renan ve J.Darmsteter'in etkisi altında olan Ahmet Bey, doğu medeniyetleri ve dinleri tarihine çok büyük bir ilgi göstermeye başladı.** İlk bilimsel araştırmalarının içeriği – 1891-1893 yıllarında *La Nouvelle Revue* dergisinde yayınlanan "İran Toplumunu" genel başlığı altındaki bir dizi makale buna işaret etmektedir (6). Bugün de bilimsel önemini yitirmeyen bu makalelerde yazar, Pers toplumunun İslam öncesi dönemdeki yaşamının çeşitli yönlerinin ayrıntılı olarak inceleyerek, İran'ın resmi dini olan İslam'ın Şii mezhebinin mahiyetinin ve tarihi köklerinin ortaya çıkarılmasına dikkat etmiştir.

Ahmet Bey'in, 5-12 Eylül 1892 tarihleri arasında Londra'da düzenlenen **IX Uluslararası Oryantalistler Konferansı'nda yaptığı "Şii Dininde Zerdüştlük İnançları"** (7) adlı sunumu da bu sorunla ilgiliydi. A.Ağaoğlu, böyle prestijli bir forumda konuşma hakkı kazanan ilk Müslüman bilim insanı oldu ve J. Darmsteter'in himayesi buna büyük ölçüde katkıda bulundu.

Genç bir Azerbaycanlı bilim insanının çalışmaları, hızlı bir şekilde Fransa'nın akademik çevrelerinin dikkatini çekti. Müslümanlara ve İslam'a karşı pek sempati duymayan ve övgüsünü esirgeyen E.Renan bile, A.Ağaoğlu'nun mükemmel bir bilimsel kariyerini öngörerek çalışmalarından övgüyle bahsediyordu. Ayrıca, **E.Renan, Ahmet Bey'e eğitimini tamamladıktan sonra Avrupa'ya yerleşmesini önerdi: "Dünyaca ünlü bir bilim insanı olma yeteneğine sahipsin, anavatanına geri dönme, Doğu seni bitirir."** A.Ağaoğlu, öğretmenin bu önerisine halkının gerçek bir vatanseveri olarak şu yanıtı verir: *"Doğu'nun da eğitilmiş insanlara ihtiyacı vardır, sizden aldığım bilgileri vatanımdaki soydaşlarıma aktaracağım"* (8).

1894 Ocak ayının başında, Ahmet Bey, babasının ölüm haberini alır ve İstanbul üzerinden memleketi Şuşa'ya geri dönmeye karar verir. Böylece, Sorbonne Hukuk Fakültesi ve *College de France* diplomalarıyla, en

A. Ağaoğlu. Diplomatik belge üzerindeki fotoğraf

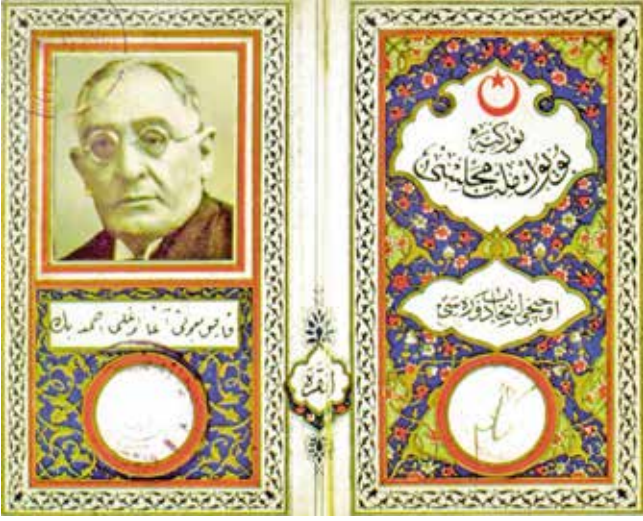

önemlisi ise – **yüzyıllardır cehalet ve geri kalmışlığın esaretinde olan Türk-İslam dünyasının uyanışını herhangi bir yolla başlatma kararlılığı ile** A. Ağaoğlu, Paris'te yaklaşık 6 yıl bulunduktan sonra 1894 yılının baharında vatana döndü. 1894'den 1909'a kadar Azerbaycan'da, daha sonra da 1939'da Türkiye'de öldüğü güne kadar, bu mükemmel düşünür tüm yaşamını, Türk-Müslüman halkların nesnel ve öznel tarihsel nedenlerden dolayı içinde bulunduğu derin sistematik krizin ortadan kaldırılması gibi muazzam bir sorunun çözülmesine adanmıştır.

Müslüman Doğu'nun, Türk dünyasının Batı'dan feci bir şekilde geri kalmışlığı nasıl kaldırılabilirdi? Türk halklarının dünya medeniyetinin gelişim yoluna geri dönüş sorununu çözenin yolları nelerdi? Paris'teki öğrencilik yıllarından başlayarak Ahmet Bey Ağaoğlu'nun bu soruları onlarca ve yüzlerce kez kendine sorduğu ve sürekli olarak bu sorulara yanıt arayışı içinde olduğu düşünülebilir. Bu **arayış sırasında Ahmet Bey'in görüşleri, Paris yaşam dönemine karakteristik olan İrancılıktan**

Türkçülüğe, daha sonra da Kemalist devrimi sırasında liberal milliyetçiliğe geçiş yapmıştır.

İlginçtir ki, **Ahmet Bey hem Azerbaycan hem de Türkiye parlamentosuna seçilme şansına sahip tek kişi olmuştur**, dahası Ahmet Bey hem Osmanlı döneminde hem de Saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin ilanından sonra Türk parlamentosuna seçilmişti. Hatta Türkiye parlamentosunda iki muhalif siyasi gücü – önce Jön Türklerin partisi *İttihat ve Terakki*, daha sonra da Kemalist Parti *Cumhuriyet Halk Fırkası*'nı temsil etmeyi bile başarmıştır. Bu bağlamda, bazı muhalifler A. Ağaoğlu'nu iç mihverin eksikliği ve hatta siyasi konformizmle suçlamaktaydı. Ancak bu tür suçlamalar asılsızdı, zira **bu siyasi dönüşümleri, o dönem hızlı bir şekilde değişen belirli bir durum gerektirmekteydi**. Böyle bir "hercaiğin", o dönemin tanınmış diğer pek çok Azerbaycanlı siyasilerine özgü olması da tesadüf değildi. A.M. Topçubaşının tam anlamıyla on yıl boyunca Rusya İmparatorluğu Devlet Duma'sındaki liberal-monarşist Kadet grubunun üyeliğinden bağımsız Azerbaycan parlamentosu

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin A. Ağaoğlu adına düzenlediği mazbata

rupa teknolojilerinin ve yeniliklerinin uygulanması arzu edilen etkiyi vermeyeceği gibi, zararlı olacağı ve durumu daha da ağırlaştıracağına inanıyordu. Ağaoğlu şunu belirtiyordu: "Avrupa medeniyeti diğer kültürleri sadece bilim ve teknolojisi ile değil, aynı zamanda istisnasız diğer unsurlarla yendi. Bu nedenle, onun yardımıyla kurtulmak isteyenler, onu tamamen tüm bileşenleri ile algılamalıdır. Avrupa medeniyetini parça parça benimsemek istenen sonucu vermeyecektir" (10).

A. Ağaoğlu, toplumun ahlaki temelinde ve Müslüman Doğu'daki insanların düşünce tarzında köklü değişiklik olmadan Batı'nın başarılarını basitçe kopyalamanın istenen sonuçları getirmeyeceği düşüncesinden hareket ediyordu. Ağaoğlu şunu vurguluyordu: "İstedığınız kadar anayasa hazırlayabilir, meclisler toplayabilirsiniz, ancak özümüz ve bilincimiz değişmezse, evlerimizde, sokaklarda, toplantılarda, davranışlarımızda tezahür eden despotluk her birimizin içine oturmuşsa, o zaman modern toplumlarla eşit düzeyde ilerleyemeyiz" (11).

Düşüncelerini geliştirirken, Doğu ülkelerindeki Avrupa kurumlarının verimsizlik nedeninin onların mahiyetinde değil, "aklımızın ilerlememesinde ve düşüncemizin kısıtlı olduğunda" aramak gerektiğini, bu nedenle, "herhangi bir yeniliği bilinçli değil, daha sonra uygulamaya konulduğunda mahiyetini iğdiş etmek için sadece kelimelerde algıladığımızı" belirtiyordu (12).

A. Ağaoğlu, Türk halklarını şöyle uyarıyordu: "Çok zaman önce iflas etmiş geleneklere bağlı kalarak, tamamen yok olacağız ya da nihai ve kararlı bir şekilde onlardan vazgeçerek, yaşamımızı yeni temeller üzerinde inşa edeceğiz" (13). A. Ağaoğlu için bu "yeni temeller" Avrupa değerleri idi. Azerbaycan milli ideolojisinin kurucusu M.E. Rezulzade doğal olarak onu, "Orta Doğu'daki Avrupalılılaşmanın tarihsel hareketinin ciddi ideologu" olarak adlandırmaktaydı (14).

Türk ve tüm İslam dünyasının büyük düşünürü, "demokrasiyi milliyetçiliğin en önemli unsuru olarak gören" (15) Ahmet Bey Ağaoğlu, 19 Mayıs 1939'da İstanbul'da hayatını kaybetti ve Feriköy Mezarlığı'na defnedildi. ✨

başkanlığına kadar kat ettiği yolu veya aynı dönemde ümmetçi ve Marksistlikten Azerbaycan Türklerinin milli ideolojisinin ve devletçiliğinin kurucusu haline gelen M.E. Rezulzade'yi hatırlamak yeterli olacaktır. Çeşitli parti ve teşkilatlara üye olan **Ahmet Bey, Türk halklarının esaretten kurtulması, geri kalmışlığını yenmesi ve dünyanın gelişmiş halklarıyla aynı seviyeye gelmesi için çaba gösterdiği asıl amacından asla vazgeçmedi.** A. Ağaoğlu'nun bağlı kaldığı çeşitli ve bazen de birbirine zıt olan ideolojilere gelince, hepsi yalnızca ana hedefe ulaşmak için bir araç rolünü oynamaktaydı. Ve bilindiği gibi araçlar, zamanın ve koşulların gerektirdiğine uygun olarak seçilebilir.

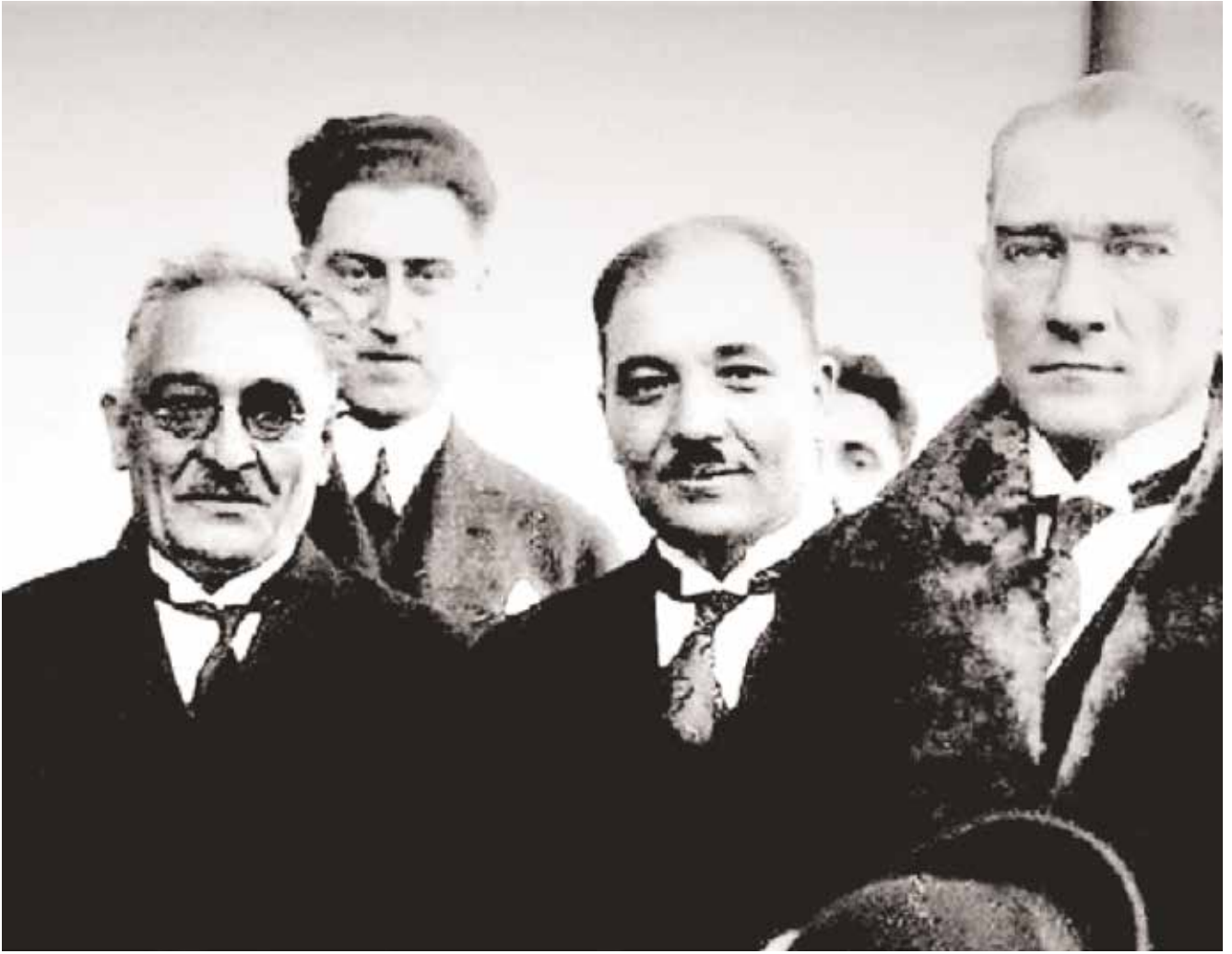
Uzun yıllar süren araştırma ve düşüncelerin ardından A. Ağaoğlu, **hayallerini gerçekleştirmenin tek yolunun Türk-Müslüman dünyasının Avrupalılaşması olduğu sonucuna varmıştır.** Aynı zamanda, Türk dünyasının samimi bir yurtseveri olan A. Ağaoğlu, Japonlardan sonra Asya'daki en medeni halk olarak gördüğü Türk halklarının, İslam dünyasında yenilenme ve modernleşme sürecinin itici gücü olacağına inanıyordu. Bu bağlamda, **Y. Akçura ve A. Hüseyinzade ile birlikte, nihai ve geri dönülmez şekilde Türk halklarını "Mekke'den Altay'a" çeviren laik bir ideolojinin – siyasal Türkçülüğün kurucularından biri olması** şaşırtıcı değildir (9).

Aynı görüşte olan insanlarla karşılaştırıldığında. Ahmet Bey Ağaoğlu'nun Avrupalılaşma konusunda daha tutarlı ve ilkeli bir tutum sergilediğini de vurgulamak gerekir. Örneğin, A. Hüseyinzade, Türk-Müslüman halklarına, Batı'nın bilimsel ve teknoloji başarılarını kullanmakla sınırlanmayı öneriyordu. Aksine, A. Ağaoğlu, **düşünce ve mantalite tarzında köklü bir değişiklik olmadan Av-**

Kaynakça:

1. Akçura Yusuf. Türkçülüğün Tarihi. İstanbul, 2008, s. 1472
2. A.g.e, s. 66
3. Akçura Yusuf. Türkçülük // Türk Yılı. İstanbul, 1928, s. 422
4. Ağaoğlu Ahmet. Altmış Yedi Yıl Sonra // Samet

A. Ağaoğlu (soldan ilk) M.K. Atatürk ve silah arkadaşlarıyla birlikte

Ağaoğlu. Babamdan Hatıralar (ed. Samet Ağaoğlu). Ankara, 1940, s. 68

5. A.g.e.
6. La Nouvelle Revue. 1891. № 69, 70, 73; 1892. № 77, 79; 1893. № 83, 84
7. Agaëff Ahmed-Bey. Les Croyances mazdèennes dans la religion chiite // Transactions of the Ninth International Congress of Orientalists. London, 1892. Vol. II. Kraus Reprint, 1968, p. 505-514
8. Ağaoğlu Süreyya. Bir Ömür Böyle Geçti, s. 6-7
9. A.g.e.
10. Ağaoğlu A. Üç Medeniyet. İstanbul, 1972, s. 12
11. A.g.e, s. 86
12. A.g.e, s. 33, 35
13. A.g.e, s. 140-141
14. Resulzade M.E. Ağaoğlu Ahmet // S.Ağaoğlu. Babamdan..., s. 184
15. Bekata Hıfzı Oğuz. Ağaoğlu üstün adam // S.Ağaoğlu..., s. 178

A. Ağaoğlu'nun kızı Süreyya Ağaoğlu – Türkiye'nin ilk kadın avukatı